

СЕМІНАР ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ З НАРОДОЗНАВСТВА ТА КООРДИНАЦІЮ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України
Київ, 4 березня 2015 року*

**Ганна Скрипник,
доктор історичних наук,
академік НАН України,
директор ІМФЕ ім. М. Т. Рильського
НАН України**

Шановні колеги! Проблема, яку сьогодні виносить на обговорення етнологічна спільнота Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України і науковці вишів, є однією з ключових у контексті перспектив розвитку української гуманітаристики. Ідеться про роль та місце етнологічної дисципліни в навчальних програмах українських вишів, про підготовку кадрів народознавців і координацію дослідницьких напрямів науки. Інспіровано це обговорення черговими реорганізаційними спробами Міністерства освіти й науки, які, на нашу думку, негативно вплинуть на стан та розвиток дисципліни, знецінять її суспільно-пізнавальне значення. Адже ініційоване освітнім міністерським відомством вилучення етнології з переліку наукових спеціальностей та спеціальностей вищої освіти, усунення її як нормативного предмета навчальних програм вишів (замість бажаного з погляду державницьких інтересів розширення обсягів її викладання в середній і вищій школі) відкине цей предмет до колишнього маргінального статусу часів СРСР,

коли існувало негласне табу на викладання етнології у вишах (пояснюване потенційною небезпекою її змісту, який міг сприяти підвищенню етнокультурної поінформованості й пробудженню національної самосвідомості української людності). Адепти й творці «нової радянської спільноти» боялися такої перспективи, тому в Радянській Україні, на відміну від сусідніх європейських держав, не було жодної самостійної спеціалізованої кафедри етнології, не існувало й відповідних нормативних курсів у програмах вишів. Ситуація поліпшилася з часу проголошення незалежності, коли спостерігався своєрідний ренесанс національної культури загалом і народознавства зокрема: активізувалася експедиційна фіксація пам'яток етнокультури, започатковувалися періодичні видання, упроваджувалася народознавча тематика й відповідні дисципліни не лише на гуманітарних факультетах університетів, але й у середніх школах; ініціативою педагогічних колективів вишів створювалися етнологічні кафедри. Не лишилися осторонь і науковці ІМФЕ ім. М. Т. Рильського: на базі Інституту було організовано одномісячні безоплатні курси підготовки учителів-народознавців для середніх шкіл, викладання на яких здійснювали етнологи, фольклористи й мистецтвознавці. На жаль, ініціатива науковців не знайшла підтримки з боку тогочасного керівництва Міністерства освіти, а отже, не вдалося вирішити питання про видачу слухачам курсів відповідного посвідчення з грифом Міносвіти, що знецінювало кваліфікаційно-правову їх значимість.

Певні труднощі в підготовці кадрів народознавців виші відчули вже за часів відверто проросійської політики режиму Януковича — Табачника. Проте навіть тогочасна

влада не наважилася зліквідувати цей національно-орієнтований напрям і відповідний нормативний курс вишів. А ось сучасних демократів-реформаторів нічого не зупинило — ні колективні звернення профільних наукових установ (ІМФЕ ім. М. Т. Рильського), ні клопотання педагогічних колективів вишів, ні, зрештою, логіка обстоювання державницьких пріоритетів в освіті. Адже як можна ліквідувати викладання дисципліни (предметом вивчення якої є національна культурна спадщина, нація і національна ідентичність; проблеми загальнодержавної консолідації, міжетнічної толерантності і формування в суспільстві «культури миру») в країні, проти якої ведеться військова агресія і для якої саме державницький патріотизм є запорукою перемоги. Нині ж усі ці нововведення робляться нібито на підставі міжнародного досвіду. Але ж навпаки, — ми всі, тут присутні, обізнані із цим досвідом і знаємо, як відповідально й дбайливо ставляться до етнологічної науки уряди Польщі, Угорщини, Словаччини, Румунії та інших сусідніх країн; яка розгалужена мережа спеціалізованих етнологічних кафедр, наукових і музейних осередків там функціонує. Зрештою, до збереження й вивчення народної культури, до захисту її носіїв і введення в дію відповідних організаційно-правових заходів закликають численні звернення ЮНЕСКО до держав-учасниць цієї організації. Отже, очевидно, що вітчизняні фахівці-етнологи потрібні для музеїв, шкіл, митниць, культурно-освітніх установ; їх можна підготувати лише на відповідних етнологічних кафедрах у вишах. Не варто ігнорувати наявності університетської спеціалізації з етнології і для набуття нею кваліфікаційної престижності, що має визначальне значення при працевлаштуванні студентів-слухачів цього курсу.

Інше питання, якого конче необхідно бодай побіжно торкнутися, пов'язане з потребою тіснішого зв'язку й координації етнологічних студій академічних інституцій і вишів. Ідеться передусім про участь науковців вищих навчальних закладів у реалізації фундаменталь-

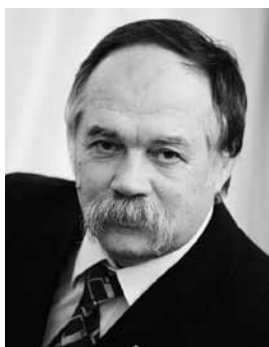
них академічних проєктів. До прикладу, нині в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського готується до друку десяти томне видання польових етнографічних матеріалів під загальною назвою «Етнографічний образ сучасної України». Ця праця, яка репрезентуватиме в етнографічних описах і відомостях все розмаїття етнокультури українців і національних меншин у її регіональному вимірі, є своєрідним сучасним аналогом семи томника фольклорно-етнографічних матеріалів П. Чубинського (як Вам, колеги, відомо, перевиданого в ІМФЕ). Ми зацікавлені, аби це багатотомне видання було якомога повніше й інформативніше, а тому неодноразово запрошували етнологів і збирачів-аматорів долучитися до його укладання й доповнення власними матеріалами. Проте поки що наші заклики залишилися, за поодинокими винятками, без відповіді. А втім, це справа державної ваги, адже етнографічні факти й відомості з різних областей України найкраще документують етнокультурну єдність українства і є переконливою аргументацією на користь соборності України.

Не менш важлива й інша, опрацьовувана в ІМФЕ тема — «Етнокультура й етнічний профіль населення українського Сходу», до виконання якої також запрошуємо колег з вишів. Це колективне історико-етнографічне монографічне дослідження, автори якого роблять спробу дати відповіді на найбільш вразливі ситуації і виклики, що нині постали перед українським соціумом. У розрізі підготовки й розробки цієї теми народознавці ІМФЕ вже опублікували та підготували кілька досліджень, як-то: В. Сергійчука (про українців Північного Кавказу); О. Бежковича (про історію заселення та етнічний склад населення Кубані); збірник сучасних польових етнографічних матеріалів «Слобожанщина в етнографічних відомостях і документах» тощо. Цього раз пропонуємо поважній аудиторії долучитися до написання цієї праці (у статусі її співавторів).

Давно назріла потреба відновити втрачену останніми роками координацію тематики докторських та кандидатських дисертацій

співробітників академічних установ і вишів. Адже ігнорування установами доконечності узгодження тематики веде до непотрібного дублювання, пониження наукової значимості дисертаційних робіт.

Шановні колеги! У нашій аудиторії присутні науковці-викладачі вишів з різних областей України і навіть із зарубіжжя, які опікуються підготовкою кадрів етнологів та розробкою етнологічної тематики. Запрошую вас до обговорення порушених проблем з урахуванням особистого досвіду. Хотілося б, щоб прозвучали й практичні рекомендації. Гадаю, що зазначена тема є настільки важливою, що має стати предметом загальнонаціонального дискурсу, у тому числі як за участю освітян-практиків вищої та середньої школи, так і відповідних профільних державних відомств.

В'ячеслав Кушнір,
доктор історичних наук, професор,
декан історичного факультету
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

Однією з важливих причин відсутності на Одещині «східноукраїнського сценарію» є діяльність одеських етнологів. Це підтверджують проведені соціологічні дослідження, виконані в рамках проекту «Трансформація ідентичностей», які доводять зростаючу кількість представників етнічних груп, що вважають себе українцями — громадянами України. Така позитивна динаміка пояснюється активною просвітницькою роботою викладачів і студентів зі спеціальності «Етнологія» впродовж останніх двох десятиліть. На теренах

Одеської області щорічно в сільській місцевості працювало 2–3 етнографічні експедиції, за результатами роботи яких здійснювалася реконструкція традиційних обрядів; студенти влаштовували показові виступи, демонстрували як у сільській місцевості, так і в Одесі різноманітні обрядодії саме їхнього регіону; етнологи-україністи організовували й проводили обласні народознавчі конкурси, постійно брали участь у програмах місцевих телеканалів. Усе це поширювало серед населення знання про культуру представників різних етносів, виховувало толерантність і взаємоповагу.

Такі досягнення були б неможливі без студентів історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, що навчаються за спеціальністю «Етнологія». За п'ятнадцять років підготовлено близько сотні викладачів-етнологів. Частина з них працює вчителями сільських шкіл і активно сприяє вивченню українознавства, без якого формування української ідентичності — проблеми особливо гострої для Півдня і Сходу — є проблематичним. Завдяки зусиллям етнологів 1990-х років з'явилися узагальнюючі праці, які, у супереч існуючим упередженням, доводять наявність на Півдні та Сході України глибинних традицій українського етносу. Але, на жаль, з кожним роком ситуація ускладнюється; вона не залежить від фінансових чинників. Скорочення державного замовлення з п'ятнадцяти до чотирьох місць, вилучення з диплома кваліфікації «Викладач» залишило етнологів за межами загальноосвітніх шкіл, а вилучення спеціальності «Етнологія» з переліку наукових ступенів призведе до втрати української етнології як науки і вкрай важливої для суспільства освітньої дисципліни.

Ми втратили цінний досвід, набутий країною на початку 1990-х років, хоча й маємо розроблені програми курсів українознавства, починаючи з молодшої школи; видали чимало навчальних посібників, а уроки українознавства проводили факультативно і викладали

цей курс як навчальну дисципліну. Усе це загублено і вже в найближчій перспективі негативно вплине на процес укріплення етнічної та національної ідентичності.

Для виправлення ситуації, що склалася, необхідно:

1. Забезпечити загальноосвітні школи програмами з українознавства, ввести до навчальних планів предмет «Українознавство» або його викладання як факультативу.

2. Відновити в обласних інститутах удосконалення вчителів практику підвищення кваліфікації викладацького складу.

3. Оскільки студенти історичних факультетів, які обрали спеціальність «Етнологія», вивчають педагогічні дисципліни і проходять педагогічну практику у відповідних до нормативів обсягах, то необхідно відновити в дипломах фіксацію кваліфікації «Етнолог», «Учитель історії».

4. Розглянути питання про введення в навчальні плани вищих навчальних закладів викладання «Української етнології» як обов'язкової дисципліни.

5. Відновити (передбачити) підготовку кандидатів і докторів наук зі спеціальності «Етнологія».

Михайло Глушко,
доктор історичних наук,
професор кафедри етнології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Етнологія є тією галуззю знань, яка має найбільш очевидний етнічний характер. Через це вороги українського етносу неоднора-

зово забороняли її, а дослідників переслідували, знищуючи їх навіть фізично (згадаймо 30-ті роки ХХ ст.). Тому намагання деяких сучасних клерків від науки й освіти обмежити (або й зовсім скасувати) викладання етнології у вищих навчальних закладах України інакше як злочином назвати важко. Турбує нас також те, що відповідний задум намагаються втілити в життя й після Революції гідності, багатьох людських втрат на східному фронті. Натомість нині можемо вже однозначно стверджувати, що при належному ставленні до етнології та фольклористики в незалежній Україні, як це спостерігається в сусідів (Румунії, Угорщині, Словаччині, Польщі, у тій самій Росії, яка розв'язала неприховану війну проти України), ніколи не було б трагічних подій на Донбасі та в Криму. Наприклад, у багатьох провідних вищих навчальних закладах Польщі існують інститути (факультети) етнології та культурної антропології (Варшавський, Лодзький, Краківський (Ягеллонський) університети) або кафедри етнології (Гданський університет) та етнології і культурної антропології (Вроцлавський, Щецинський університети). Тут готують фахівців бакалаврів та магістрів за спеціальністю «Етнологія» (Щецин, Лодзь, Гданськ) або «Етнологія та культурна антропологія» (Варшава, Вроцлав, Краків). В одному з них (Варшавський університет) у 2004–2005 роках ми читали курс з етнографії України. Тоді найбільше нас вразило те, що наші лекції щоденно сумлінно відвідувало понад сто студентів, які здобували другу освіту. І неспроста, бо без диплома з етнології ніхто не може працювати в музеях етнографічного профілю, предмет з польського «людознавства» обов'язково викладають у школах. Фахівці з етнології часто є консультантами різних органів державної влади (як місцевих, так і загальнодержавних) або самі займають керівні посади гуманітарного профілю. Сотні етнологів трудяться на науковій ниві, митниці, у міжнародній торгівлі та інших сферах. Тому, звісно, проблем (на зразок сучасних українських) у сусідній Польщі важко

собі уявити, бо кожний поляк з дитячого віку відчуває себе патріотом своєї держави і готовий боронити її в разі зовнішньої небезпеки в будь-яку хвилину.

Слід відзначити, що у Львівському національному університеті імені Івана Франка, зокрема на історичному факультеті, етнологи поки що мають підтримку з боку керівництва. У 2014/2015 навчальному році всі студенти рівня бакалавра вже прослухали чи ще слухають п'ять нормативних курсів та дисциплін вільного вибору з народознавства — «Загальна етнологія», «Етнологія України», «Етнологія народів Європи», «Етнічна історія українців» та «Слов'янська міфологія». Магістрам і спеціалістам-етнологам викладачі кафедри етнології читають цілу низку інших курсів та спецкурсів — «Теоретична етнологія», «Актуальні проблеми сучасної етнології», «Етнографія слов'ян», «Історико-етнографічні регіони і райони України», «Націогенез українців» та ін. Зауважимо, що їх відвідують також магістри Варшавського, Вроцлавського та Познанського університетів, які впродовж одного семестру навчаються у Львівському університеті по лінії взаємообміну на спеціальності «Етнологія».

Що очікує народознавців з упровадженням у дію норм нового Закону України «Про вищу освіту», нині складно сказати. Очевидним є тільки те, що кількість дисциплін і курсів значно скоротиться. На засіданнях ученої ради історичного факультету вже йшлося лише про два нормативні курси, які слухатимуть бакалаври, — «Загальна етнологія» та «Етнологія України». Однак якщо спеціалізація з етнології буде відсутня, то очікувати майбутніх магістрів із цієї галузі знань також не доведеться, позаяк усі бакалаври намагатимуться закінчити магістратуру з історії. Щонайгірше, без базової освіти рівень магістрів з етнології буде, м'яко кажучи, задовільним, принаймні вони не зможуть повноцінно конкурувати з фахівцями іншого гуманітарного профілю на ринку праці. А це своєю чергою призведе до занепаду етнології

як науки в Україні. Інакше кажучи, сучасні недалекоглядні «націонал-патріоти» фактично своїми руками втілюють у життя задум, який давно виношували й намагалися в різний спосіб реалізувати зовнішні антиукраїнські сили та внутрішні недруги.

**Мирослав Сополіга,
доктор історичних наук,
директор Музею української культури
в м. Свиднику (Словаччина)**

Етнологію як самостійну наукову дисципліну викладають майже в усіх визначних європейських університетах, а також як основну частину ширше орієнтованих антропологічних студій — у більшості університетів Великобританії та США. У різних країнах у різні часи ця історична наукова дисципліна мала неоднозначний статус: і як наука про етноси (народи), на відміну від антропології — науки про людину, і як частина соціальної антропології. У деяких країнах (наприклад у Словаччині) етнологія відома також під назвами «етнографія», «народопис» («народознавство»). Згідно з найусталенішою концепцією ця дисципліна є проміжним етапом у процесі пізнання людини взагалі. Етнологія — це перший крок до синтезу та філософсько-соціологічного осмислення емпіричних даних. Останнім часом терміном «етнографія» дехто позначає предмет описовий, а терміном «етнологія» — науку теоретичну, яка узагальнює народознавчі проблеми. Однак таке розмежування є лише умовним, бо обидві дисципліни не виключають ні описового, ні узагальнюючо-теоретичного плану.

У всякому разі ця наука, як би вона не називалася, є однією з ключових суспільно-знавчих дисциплін, що посідає визначне місце в процесі розвитку нації та утвердженні її державності.

Словаччина — невелика країна, яка на раховує близько п'яти мільйонів населення. Але нікому й на думку не спадає, щоб викреслити етнологію з переліку гуманітарних наук у рамках навчальної програми вищих навчальних закладів. Наразі цю дисципліну як самостійний предмет викладають в Університеті ім. Я. А. Коменського в Братиславі, Університеті ім. Константина Філософа в Нітрі, Університеті св. Кирила та Мефодія в Трнаві та Університеті ім. Матея Бела в Банській Бистриці.

Абсолютно-етнологи мають у Словаччині широкі можливості застосування своїх знань у науково-дослідних закладах, зокрема в Інституті етнології Словацької академії наук, у культурних та освітніх закладах, музеях, місцевих і регіональних культурних осередках. Багато з них працює керівниками самодіяльних художніх колективів, у сфері охорони культурної спадщини, у різних органах державного та самоврядного управління, у засобах масової інформації, у представницьких органах СР в інших країнах (культурних інститутах) тощо.

Етнологія значною мірою сприяє якісному та кваліфікованому вирішенню проблем у соціальній і культурній сферах.

Вивчення, збереження та популяризація культурної спадщини є в інтересі кожної нації. З ініціативи ЮНЕСКО та Ради Європи вже з 1992 року в п'ятдесяти країнах Європи організовуються Дні європейської культурної спадщини, завданням яких є звернути увагу широкої громадськості на культурні цінності в окремих країнах та підвищити цікавість щодо їхнього збереження. А якраз етнологи із цього погляду відіграють важливу роль. Адже саме вони займаються вивченням традицій матеріальної та духовної культури своїх предків, які є символами національно-культурної свідомості народу.

Отже, етнологія як нормативний предмет навчальної програми у вишах та середніх школах має широко застосовуватися й у процесі патріотичного виховання, зміцнення української ідеї та розбудови й утвердження держави Україна. Спроби усунення етнології з навчальних програм українських вишів слід вважати антиукраїнськими. Дивно, що це збігається з трагічними подіями в Україні, коли східний сусід — агресор, ігноруючи право на існування самобутності української нації та втілюючи ідею «русского мира», намагається відновити свою імперію.

Петро Чернега,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри етнології
та краєзнавства Інституту історичної освіти
НПУ імені М. П. Драгоманова

Багатотисячове колоніальне минуле нашого народу спричинило руйнацію історичної пам'яті, фальсифікацію історії України, нищення й асиміляцію українців, їхньої мови і культури. Усе це загальмувало процес творення не лише української політичної нації, а й національної держави.

Відтворенню історичної пам'яті, формуванню національної і політичної свідомості українців, особливо молоді, консолідації їх у праці на розбудову демократичної європейської України сприятиме вивчення й популяризація наукових знань з «Етнології», «Етнології України» та «Історії української культури».

Ці дисципліни під назвою «Етнологія» лише нещодавно ввійшли в науковий обіг і в

навчальні програми історичних, соціологічних, філологічних, філософських і культурологічних факультетів українських університетів. Тим часом у зарубіжній науці й освіті вони існують уже з XIX ст.

Названі дисципліни, що їх вивчають студенти гуманітарних факультетів, входять до числа загальнообов'язкових предметів провідних університетів світу. Вони передбачають вивчення й освоєння студентами питань теорії та ознак етносу, етногенезу й етнічної історії, антропогенезу і расогенезу, культуротворчої діяльності, традиційних і сучасних форм життєдіяльності етносів, особливостей міжетнічної комунікації, етнічної картини світу і т. д.

Сьогодні в етнологічній науці систематизовано великий емпіричний матеріал про Україну, народи світу, а також накопичено значні теоретичні знання. Водночас сучасна вітчизняна етнологія переживає переломний період (відродження): його відрізняє концептуальний плюралізм, методологічний еkleктизм, гостро критичне ставлення до теоретичної спадщини радянського періоду та активна адаптація зарубіжних теорій. Важливе значення має також той факт, що в останні десятиліття у світі значно ускладнилася етнічна ситуація та міжетнічні відносини.

Вивчення «Історії української культури» студентами й загалом громадянами збагачує та розширює їх гуманітарну підготовку, дає уявлення про етапи історичного розвитку, забезпечує розуміння системного зв'язку всіх складових культури — наукового знання, мистецтва, етнографії, матеріального виробництва й суспільно-політичної діяльності, усіх форм духовних цінностей, формує світогляд і творчу активність майбутніх спеціалістів. Ґрунтовне та об'єктивне знання історії української культури має винятково важливе значення для формування в молоді наукового світогляду, підвищення загальнокультурного рівня, виховання високих моральних якостей, національної і політичної свідомості, розширення загальнотеоретичної і спеціальної підготовки на

основі оволодіння національними й загальнолюдськими цінностями.

Усе це ставить перед навчальними курсами «Етнологія», «Етнологія України» та «Історія української культури» низку завдань, у тому числі: дати студентам базові уявлення про етнічне й етнокультурне розмаїття світової спільноти з урахуванням новітніх досягнень науки; ознайомити з основними теоретичними досягненнями етнології, соціальної та культурної антропології; розкрити досягнення українського етносу в культуротворчому процесі протягом усієї його історії.

Навчальні курси «Етнологія України» та «Історія української культури» спрямовані на лекційне забезпечення розгляду питань розбудови нашої держави на україноцентричних засадах, національного відродження України, відтворення історичної пам'яті народу, вивчення й висвітлення його культури, повернення до своїх споконвічних коренів і традицій, які протягом тисячоліть формували його ментальність, національну самосвідомість та громадянські чесноти, а також виховання у фахівців з різних галузей знань державницького мислення, підвищення загальноосвітньої підготовки та політичної культури громадян.

Матеріал названих наукових дисциплін тісно пов'язаний з такими предметами, як «Українська етнографія», «Етнографія народів світу», «Етноархеологія», «Історія України», «Етнодемографія», «Етносоціологія», «Етнопсихологія», «Етнопедагогіка», «Релігієзнавство», «Етнополітика» тощо.

Водночас можна погодитися з твердженням Л. Мартинець, яка зауважує: «Наголошуючи на позитивних моментах вивчення загального курсу українознавства у навчальних закладах, треба сказати, що, на жаль, нині ми спостерігаємо зворотні тенденції: українознавство у багатьох випадках зводиться до факультативних курсів і в навчальних планах (варіативна складова) з року в рік скорочується кількість годин, закриваються відповідні спеціальності; підручників з курсу, що

вивчається, немає тощо. Тому подальший розвиток українознавства, й, зокрема, вивчення «Етнології України» та «Історії української культури» перш за все залежить від належного його осмислення й дієвої підтримки на державному рівні, прийняття відповідних рішень і здійснення контролю за їх виконанням», а не передачу цієї проблеми на розгляд тільки навчальних закладів.

Однак, попри певні складнощі щодо розвитку «Етнології України» та «Історії української культури» в системі вищої освіти, які не завжди були зумовлені, власне, навчальним чи науково-методологічним процесами, за роки незалежного розвитку України вітчизняні історики, етнологи й українознавці накопичили певний досвід розробки теоретико-методологічного інструментарію українознавства, зокрема його концепцій та законмірностей.

Американський дослідник Дж. Мейс ще в 1997 році запропонував у коло дослідницьких проблем українознавства включити основне питання, яке є пріоритетним у вітчизнянознавчих науках західних країн — американістиці, англосаксознавстві, полоністиці, а саме — вивчати свій народ, його походження й культуру, «бо інакше це буде не структурна одиниця, інакше це не народ». Поділяє цей погляд і сучасний вітчизняний учений О. Мостяєв, який вважає, що українознавство як наука визначається у двох вимірах: в одному як наука, «котра вивчає Україну як природно-соціокультурну цілісність», і в другому «його <...> можна вважати як науку про специфічні системоутворюючі чинники української культурно-цивілізаційної спільноти».

Важливим теоретико-методологічним інструментом, який використовує «Етнологія України» для проведення досліджень, є його принципи. До них слід зарахувати принципи інтегративності, історизму, системності, об'єктивності, наступності (спадкоємності), світоглядної зорієнтованості, поєднання історичного і логічного, системно-структурний

принцип тощо. Тож, утвердження «Етнології України» як інтегративної системи знань про Україну та українство відбувається в епоху становлення постнеокласичної науки, якій властиві тенденції поступового переходу від дисциплінарної диференціації до міждисциплінарної інтеграції.

Професор Гарвардського університету Джозеф Най стверджує, що досить довго практики віддавали перевагу суспільно-політичній та економічній історії, концепції «політичного реалізму», покладаючись на «жорстку силу» з її військовим і фінансово-економічним чинниками. «Силою є здатність впливати на інших з метою отримання бажаних результатів. Якщо ви досягаєте цього примусом або за плату, я називаю таке «жорсткою силою». Якщо ви досягаєте цього привабливістю, я називаю це «м'якою силою», — пояснював Дж. Най. Дослідник також визначив три компоненти, з яких складається цей феномен, а саме: «Культура держави (у тому, чим вона приваблює інших), її політичні цінності (чи дотримується вона їх у внутрішній та зовнішній політиці) та зовнішні відносини (чи сприймаються вони як легітимні та морально обґрунтовані)».

«М'яка сила» — це моральний авторитет наукових, технічних і спортивних досягнень, творів високого мистецтва й загалом культури, привабливість гуманістичної ідеології, ефективної економічної політики та раціональної адміністративної системи, спокуса масової культури, симпатія до вікових здобутків національної культури, звичаїв, традицій та моделей поведінки.

Україні потрібно розвивати саме «м'яку силу», адже цей її потенціал набагато більший і привабливіший від потенціалу «твердої сили». Надто, якщо країна послідовно прагнучиме до високої європейської цивілізації (слідування демократичним цінностям, вивчення та популяризація національної культури), що у свою чергу збільшить її «м'яку силу» й цим самим підвищить її авторитет у світовій політиці.

Тому «Етнологія України», «Історія української культури» й загалом «Українознавство» мають набути ширшого (глибшого) стратегічного значення державної ваги, у тому числі як українська «м'яка сила» національного соборницького, дипломатичного й політичного характеру, а не лише наукового чи освітнього. Шляхи мають бути не тільки академічного чи політичного характеру, а й на рівні публічної дипломатії: через мас-медіа — медіа-дипломатія; через культурні акції — культурна дипломатія; через можливості здобути освіти — освітня дипломатія; через Інтернет — ноосферна дипломатія; через неурядові організації — дипломатія «ноополітік».

Проблема вивчення етногенезу нації, відтворення історичної пам'яті, формування та закріплення системи національних культурних цінностей є надзвичайно важливою для українського суспільства. Сьогодні для нашого суспільства є характерною криза ідентичності, яка проявляється у світоглядній невизначеності, розмитості суспільних цінностей, розпорошеності і значній диференціації українського суспільства. Переконали, що цю кризу можна подолати шляхом переоцінки колишніх застарілих норм і побудови на цій основі нової системи цінностей. Тільки вивчення й усвідомлення здобутків вітчизняної матеріальної та духовної культури, виражених у національних цінностях, може бути міцним фундаментом для патріотичного виховання, гармонізації інтересів людини, сприяння стабільності суспільства та сталого розвитку держави.

Історія української культури, етнологія України і вся україністика як комплексна й багатогранна наука в нових умовах розвитку суспільства й світопорядку, що динамічно змінюється, має місію не лише збереження давніх історичних, моральних, релігійних та культурних цінностей українського народу, а й зобов'язана долучитися до вироблення новітніх цінностей українців, до українізації (україноцентричності) ціннісного вибору українців (громадян і симпатиків України інших національностей) за сучасної динаміки

цивілізаційного розвитку, а значить — сприяти консолідації новітньої української нації та забезпечення національно-державної безпеки України.

Валентина Борисенко,
доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу «Архівні наукові
фонди рукописів та фонозаписів»
ІМФЕ ім. М. Т. Рильського
НАН України,
заслужений діяч науки і техніки України

Міністерство освіти і науки України на основі Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року розробило проект Національної стандартної класифікації освіти, який передбачає суттєві зміни в Переліку галузей знань та спеціальностей вищої освіти для здобуття III рівня освіти — I наукового ступеня.

У вищих Україні начебто на підставі детального вивчення міжнародного досвіду пропонують значне скорочення гуманітарних наук. Безумовно, таке «реформування», особливо для нашого постгеноцидного, постколоніального суспільства, несе серйозну небезпеку збереженню державності та незалежності.

Зазначимо, що в переліку гуманітарних галузей знань 01 знайшла місце відносно нова спеціальність — «Культурологія». Ідеться, очевидно, про професійні види культури.

Серед галузей знань 02 суспільних наук пропонується підготовка фахівців з історії України, всесвітньої історії, археології та антропології. Цікаво, згідно з яким «досвідом» відкинуто таку гостро необхідну спеціалізацію, як «Етнологія».

Згадаймо дещо з історії нашої науки. Як відомо, наукові знання про культуру та побут народів започатковані в античності (Геродот, Страбон, Цезар, Тацит). Свій розвиток наука отримала під час Великих географічних відкриттів у XIV–XVI ст., у середині XIX ст. почали вживати ширші терміни — «етнографія» та «етнологія», і знання про етноси оформилися в спеціальну науку — етнологію, яка знайшла потужний розвиток у країнах Заходу. На основі етнології розвинулися цілі напрями в народознавстві, і вже 1895 року велетень науки Іван Франко у своїй доповіді «Найновіші напрямки в народознавстві» показав різні сторони міграційної теорії, звернувся й до появи так званої антропологічної школи і вважав, що в дослідженнях варто застосовувати надбання обох напрямів. Він тривалий час був редактором видання «Матеріали до української етнології» в системі НТШ. Отже, сам термін «етнологія» в Україні, як і на Заході, був вживаним. Однак прихід радянської влади спричинив внесення суттєвих коректив у розвиток цієї науки. «Буржуазний» термін «етнологія» замінили на «етнографію». Але підходи влади не обмежилися лише зміною терміна. Серед історичних тем домінуючими були партійні пленуми, резолюції, революційні події тощо. Етнічна історія та питання етногенезу й національних культур у сферу освіти просто не могли потрапити. У Радянському Союзі існувало лише дві кафедри етнографії — у Москві й Петербурзі, де готували фахівців для вивчення культурних змін при соціалізмі. У союзних республіках про такі кафедри і мріяти ніхто не смів. А потужна етнологічна школа, яка гуртувалася навколо НТШ та Етнографічної комісії ВУАН, була повністю знищена в 1930-х роках. Не лише вчених, а й численну групу прихильників етнології, збирачів фольклорно-етнографічних матеріалів рішенням НКВД було розстріляно.

За радянської доби науковців, які присвятили б себе етнології, не можна було підготувати в Україні, не існувало вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій. Підготовка кадрів усіх рівнів зі спеціальності

«Етнологія» була під забороною, бо комуністична влада вважала, що ця наука будитиме такі небажані національні почуття, як «замилування» старовиною, і заважатиме формуванню загальнонародянської спільноти. Відомо, що знаний історик, етнолог К. Гуслистий ще в 1970-х роках, разом з іншими вченими, неодноразово клопотався перед ЦК КПУ про відкриття хоча б однієї кафедри етнології в Україні, проте відповідь завжди була негативною.

Багатолітня боротьба українців за волю принесла нарешті незалежність Україні, і знову вчені звернулися до проблем етногенезу українців, вивчення культури рідного народу. На своєму шляху вони через нестачу висококваліфікованих кадрів зіштовхнулися з величезними труднощами. Докторів наук за спеціальністю «Етнологія» можна було порахувати на пальцях однієї руки.

Однак інтерес до науки був такий великий, що завдяки ентузіазму вчених Києва, Одеси, Львова, Ужгорода в 1993–1995 роках вдалося створити перші в Україні кафедри етнології. Учені обмінювалися досвідом, формувалися програми нормативних та спеціальних курсів із цієї дисципліни. Студенти зацікавилися спеціальністю. Запис на кафедру етнології довелося обмежити, тому що більшість студентів хотіло студіювати саме цю науку. Поступово готувалися навчальні посібники, методичні розробки і, крім першого посібника «Культура і побут населення України» за редакцією В. Наулка (К., 1993), з'явилися навчальні посібники — «Етнографія України» (за редакцією С. Марчучка, Л., 2005) та «Українська етнологія» (за редакцією В. Борисенко, К., 2007).

Слід підкреслити, що це нове становлення підготовки кадрів було нелегким, проте дало досить позитивні результати. Молоді науковці, які обирали теми кандидатських дисертацій, не лише почали заглиблюватися у вивчення минулого, але й активно розробляли наукові проблеми етнології сучасності, започаткували такий новий напрям, як етнологія міста. Проведення міжнародних конференцій Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та

етнології ім. М. Т. Рильського НАН України у співпраці з вишами України, з новоствореними кафедрами етнології у вищих навчальних закладах Києва, Одеси, Вінниці, Чернівців, Львова, Ужгорода активізувало нові напрями в цій науці, співзвучні новітнім підходам на Заході. Це й широке використання методу усної історії, і вивчення культури повсякдення тощо. На кафедрах етнології стажувалися студенти з Польщі, Німеччини, Японії. У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка закінчив магістратуру й аспірантуру та захистив кандидатську дисертацію громадянин Японії Масакі Умебаясі.

На всіх існуючих кафедрах етнології великого значення надають вивченню культур народів світу, різних етнічних груп, щоб мінімізувати в майбутньому будь-які прояви ксенофобії, виховати толерантність до всіх культурних надбань людства і сприяти збереженню розмаїття цих культур.

Проте за всі роки незалежності не було створено жодної кафедри етнології у вищих східних регіонів України. Там панувала радянська ментальність, і представники проросійської влади надто боялися, що проснеться приспана національна свідомість і Донбас поволі буде повертатися до української ідентичності. Я працювала в Луганському обласному архіві, в інших архівах, у галузевому архіві ІМФЕ НАН України. Усі матеріали 1930-х років зі Старобільського, Міловського та інших районів Луганщини написані українською мовою. Записи фольклорно-етнографічних матеріалів, надіслані до Етнографічної комісії ВУАН, свідчать про побутування українських пісень, звичаїв та обрядів.

Молоді науковці Донбасу, працівники музеїв у 1990-х роках виявили значний інтерес до пізнання витоків української культури, але будь-які прояви були зліквідовані саме на освітньому рівні. Це — скорочення або й заміна годин з історії України, українознавства, етнології.

Сучасна соціально-економічна та політична дійсність вимагає нових підходів до виховного

й освітнього змісту, і вивчення лише національної культури, очевидно, недостатньо. Однак я твердо переконана, що якби народознавство викладали в загальноосвітніх школах Півдня і Сходу України, а етнологію — у вишах регіону з початку 1990-х років, ширше вивчалася етнічна історія України й регіонів, то здобуті знання про етнічну культуру населення сприяли б адекватному сприйняттю всього українського, сьогодні такого жахливого й трагічного протистояння не було б. Оскільки пропаганда шириться лише від північного сусіда-агресора, то відповідно формується й ментальність населення й повне неприйняття Києва, особливо Заходу.

Сьогодні саме етнологічна наука з використанням новітніх методологічних підходів може допомогти у вивченні проблем ідентичності, ментальності, етнопедагогіки, етнопсихології. Антропологія, яку виділено в окрему спеціальність, вірогідно, замість етнології, є лише її складовою. Прикриваючись використанням міжнародних практик, не треба забувати, що в Польщі в багатьох вишах створено не лише кафедри етнології, але й окремі факультети. Там спеціальність внесено до другої освіти, яку здобувають банкіри, бізнесмени, щоб знати глибинні основи культур інших народів, що їх спроможна дати тільки етнологічна наука. Уже традиційно етнологія також добре розвинена в Німеччині, Франції. У Великобританії значну увагу приділяють соціальній антропології, але й не відкинули етнології. Завдяки їй багато зроблено для вивчення матеріальної культури, щоб зберегти для історії культури неоціненні дані.

Від новітніх реформаторів ми чекали не ліквідації спеціальності різних рівнів із провідної гуманітарної та найнеобхіднішої науки сьогодення — етнології, а навпаки, відновлення зліквідованих за попередньої влади кафедр етнології у вищих навчальних закладах Вінниці, Чернівців, Чернігова та негайного, допоки не пізно, відкриття кафедр етнології у вишах Харкова, Запоріжжя, Херсона та інших міст України.

Наталія Ярмоленко,
доктор філологічних наук, доцент кафедри
української компаративістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

У Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького професорсько-викладацький склад дбає про впровадження народознавчих дисциплін. Упродовж останніх трьох років у Науково-навчальному інституті української філології та соціальних комунікацій відкрито магістратуру й аспірантуру з фольклористики, на факультеті української філології введено ряд спецкурсів і спецсемінірів для безперервного вивчення студентами народознавчих дисциплін. На першому курсі читається усна народна творчість, проводиться фольклорна практика, на другому — студенти слухають спецкурс «Міфологія», на третьому — «Мистецтвознавство», на четвертому — «Історія мистецтв». Це формує інтерес до народознавчих дисциплін, дає можливість ранньої спеціалізації, поглибленого вивчення певної наукової проблеми (від написання курсової роботи до магістерської), полегшує набір до магістратури та аспірантури. Шкода, що через економічну й політичну нестабільність кількість державних місць до магістратури за спеціальністю «Фольклористика» досить обмежена (у 2013/2014 навчальному році — шість місць, а в 2014/2015 — тільки чотири), а державні місця до аспірантури зі спеціальності взагалі відсутні. Перспектива майбутнього працевлаштування магістрантів також не тішить.

У 2013 році було відкрито фольклорно-етнографічну лабораторію «Музей українського рушника», упорядковано й поставлено на ба-

ланс університету експонати, зібрані під час фольклорних практик, що, сподіваємось, припинить пограбування фондів та переведення до приватних колекцій найцінніших народних пам'яток, як це відбувалося раніше. Для популяризації народної культури студенти й магістранти проводять щотижневі безкоштовні екскурсії для всіх охочих. Знову ж таки, ця робота на сьогодні є подвижницькою, в умовах постійного скорочення штату ставок не передбачається, доводиться працювати на засадах ентузіазму, що унеможлиблює систематичне проведення каталогізації та опису експонатів, вчасне впорядкування фольклорних записів. Навіть півставки лаборанта для музею відсутні.

Думаю, скільки б ми не доносили до владних кабінетів істину, що народознавчі дисципліни мають становити фундамент української науки, бо «без минулого немає майбутнього», нас не почують доти, поки ми не навчимося змінюватися, а може, і трансформуватися чи реорганізуватися під впливом вимог сьогодення. Варто виходити з вузького русла власне фольклористики й етнографії на вивчення проблем на межі кількох наук, зокрема фольклору і психології, фольклору і соціальної роботи, фольклору і засобів масової комунікації, фольклору й інформатики, фольклору і дошкільної та початкової шкільної освіти, активніше вивчати постфольклор, проводити роботу з вирізнення та каталогізації традиційних і новітніх фольклорних патернів, що керують мисленням громадян України, розробляти і впроваджувати фольклорну арттерапію тощо. Слід продовжити й розширити практику введення подвійних спеціальностей, яка гарно себе зарекомендувала і сприяє працевлаштуванню випускників.

Я не заперечую інтеграції української науки у світову, але насправді виходить, що до Болонського процесу йшли і не дійшли, тепер освоюємо хмарні технології. На моє глибоке переконання, треба насамперед плекати національну систему наукових знань, незалежну й затребувану в світі. Цілком підтримую концепцію впровадження націоцентричного навчання (додам — і виховання). Цю роботу вкрай необхід-

но починати ще з дитячого садочка, на засадах міжетнічної толерантності й компліментарності. Розробка такої концепції без участі етнологів та фольклористів видається вкрай сумнівною.

Дуже хотілося б, щоб наша нинішня влада, незважаючи на умови війни, усе-таки повернулася обличчям до гуманітаріїв і зрозуміла, що вони в державі «недарма свій хліб їдять». Уважаю, що програма подальшого скорочення гуманітарних і народознавчих дисциплін згубно відобразиться на багатьох аспектах україністики. Також зауважу, що саме завдяки зусиллям гуманітаріїв усіх рівнів за двадцять років незалежності сформувалося нове україномовне покоління, яке мислить по-новому й готове стати на захист завоювань Майдану та будувати нову державу. Хочу вкотре підкреслити важливу місію народознавців, без діяльності яких Україна може знову стати землею манкуртів без роду-племени, що лише чекають імперських подачок.

**Олександр Курочкін,
доктор історичних наук,
головний науковий співробітник відділу
«Український етнологічний центр»
ІМФЕ ім. М. Т. Рильського
НАН України**

Складається враження, що молода українська держава, яка перебуває в стані перманентної кризи зростання, необачно відмовилася від керованості у сфері ідеологічного та патріотичного виховання своїх громадян. Сподівання на те, що все вирішиться само собою завдяки «високій» свідомості мас, є ілюзорним і наївним. Відповідальні завдання — сформувати українську політичну націю, гармонізу-

вати міжетнічні, мовні і конфесійні відносини не може взяти на себе ні відроджена церква, ні масова культура, а лише сама держава, яка володіє відповідними інституційними, економічними і правовими механізмами. Якщо ми не хочемо жити за стандартами і моделями поведінки тоталітарного минулого, слід активно пропагувати й запроваджувати нові, орієнтовані на кращі зразки розвинених демократичних суспільств.

Доводиться визнати, що національно-культурний ренесанс українського народу, який виразно заявив про себе в перші роки набуття незалежності, коли «як гриби після дощу» виникали нові українознавчі інститути та кафедри у вишах, нові театри, музеї, професійні й аматорські художні колективи, значно поживилася діяльність україномовних книговидавництв, преси, телебачення тощо, з часом почав «видихатися» і слабнути. Це стало особливо помітно в добу правління злочинного синдикату Януковича — Азарова — Табачника і К°. Діючи під диктовку кремлівських неоімперіалістів, керманічі Партії регіонів відкрито і по-тайки здійснювали політику, спрямовану на руйнування підвалин української держави та збереження її у стані колоніальної залежності від колишньої метрополії.

Підступний план повернення України в жорсткі обійми «старшого брата», на щастя, був зірваний звитяжною боротьбою героїв Революції гідності, що сколихнула всю країну на рубежі 2013—2014 років. Тисячі людських життів, які довелося заплатити українському суспільству за право жити у вільній від корупції і кланово-олігархічного диктату справді європейській країні зобов'язують і владу, і народ вибудувати нову модель державного устрою, сформувати нову філософію міжнаціональних і міжлюдських взаємин.

Гуманітарні проблеми — невід'ємний компонент соціально-економічних проблем. Незважаючи на всі перепони, сьогодні треба подбати про те, щоб оздоровити всі аспекти духовного життя нашої країни, виробити дієву стратегію згуртування української політичної

нації. Важливим державотворчим чинником у цих процесах покликані стати вітчизняні гуманітарні науки. Назріла проблема відновити й значно розширити обсяг викладання в середній і вищій школі таких народознавчих дисциплін, як «Етнологія», «Фольклористика», «Культурна антропологія», «Українознавство», «Культура та побут національних меншин України», «Порівняльна етнологія країн Європи», «Етнополітологія» тощо. Скоординована і планомірна робота в науковій, педагогічній, видавничій та інформаційній сферах, спрямована на всі верстви населення, особливо молодь, дозволить значно зміцнити «чуття єдиної української родини».

Вивчаючи й пропагуючи культурні досягнення та історичний досвід усіх етнічних спільнот України, вітчизняна академічна і вищівська гуманітаристика зобов'язана перебудуватися «на марші» для повноцінного входження в європейський і світовий науковий простір.

Обговорювані на нашому зібранні проблеми варто підняти на рівень спеціальної тематичної конференції або парламентських читань у Верховній Раді України.

Тетяна Руда,
доктор філологічних наук,
завідувач відділу кінознавства
ІМФЕ ім. М. Т. Рильського
НАН України

Етнологія (цю галузь науки називали ще «етнографією», «народознавством» тощо) має в Україні давні й міцні традиції. Її розвиток пов'язаний з іменами таких відомих учених, як П. Чубинський, І. Франко, В. Гнатюк, В. Шу-

хевич, Ф. Вовк та ін., з діяльністю наукових товариств, комісій, кабінетів і музеїв (у 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. таким центром стала очолювана А. Лободою «Етнографічна комісія»). З початком сталінських репресій ці традиції, як ми пам'ятаємо, були трагічно обірвані, а етнографічна діяльність занедбана.

Відродження її відбулося в повоєнний час завдяки зусиллям М. Рильського (який у 1942 р. був призначений директором Інституту народної творчості і мистецтва АН, нині — ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України), К. Гуслистого та ін. Звісно, ідеологічні обмеження гальмували деякі напрями, але розробка ряду важливих проблем (етногенез, етнокультурні зв'язки українського народу, особливості господарської діяльності українців, громадянського та сімейного побуту, матеріальна культура окремих історико-культурних регіонів тощо) принесла вітчизняній науці помітні успіхи.

У роки незалежності історіографічна база української етнології значно розширилася за рахунок публікації (тобто введення до наукового обігу) праць дореволюційних авторів і вчених 1920—1930-х років, чия наукова спадщина (цілком або частково) була в радянський період недоступною за ідеологічними мотивами (П. Чубинський, Ф. Вовк, Т. Рильський, М. Сумцов, І. Огієнко та ін.). У цей час, поряд з вивченням «традиційних» об'єктів (народне житло, одяг, їжа, промисли, прикраси та ін.), зростає інтерес до культури і побуту міського населення, а також до субкультур деяких соціально-професійних і вікових груп; з'являються праці на стику етнології та інших наук (етнопедагогіки, етнопсихології, етнополітики тощо).

Велику увагу етнологи й фольклористи приділяють способу життя і культурі різних етносів, що живуть на території України (поляки, чехи, словаки, естонці, німці, вірмени та ін.), а також проблемам українського зарубіжжя. Зокрема, вивчаються процеси міжетнічних культурних зв'язків та їх наслідки. Нерідко ця проблематика досліджується паралельно етнологами і фольклористами: наприклад, майже

одночасно були захищені дисертації, присвячені кримськотатарській ліричній пісенності й народному костюму кримських татар. Дослідження побуту, матеріальної та духовної культури етносів, що населяють нашу країну, має не лише наукове, а й політичне значення, сприяє взаєморозумінню народів, їх консолідації.

У вітчизняній етнології на різних етапах склалися творчі об'єднання (неформальні або засновані на формальних структурах), що мають ознаки *наукової школи* (групи дослідників, поєднаних ідеями, методиками, традиціями, що під керівництвом ученого-лідера координують свою діяльність).

Згорання етнологічних студій, послаблення позицій етнології (наприклад, відмова від неї як вишівської дисципліни, ліквідація кафедр) означало б переривання плідних традицій, що тягнуться з минулого, занепад наукових шкіл, руйнування системи підготовки висококваліфікованих кадрів. І — певною мірою — повернення тих негативних тенденцій, що призвели до ліквідації етнографічних закладів у найтяжчий період тоталітаризму.

Сьогодні етнологія (в англійських країнах — «соціальна антропологія», «культурна антропологія») широко розвинута в багатьох країнах світу. У Європі плідна теоретична і практична робота ведеться в більшості держав — Німеччині, Франції, Фінляндії, Польщі, Словаччині, Македонії та ін. Так, у Болгарії в системі Академії наук існує Інститут етнології та фольклору (реорганізований на основі Інституту етнології й Інституту фольклору) з Етнологічним музеєм БАН. Він, зокрема, видає журнали «Български фолклор», «Известия на Етнографския институт и музей», у яких публікуються і праці іноземних, у тому числі українських, учених (один з випусків «Български фолклор» присвячений Україні).

Наші етнологи і фольклористи здавна підтримували зв'язки із зарубіжними науковими інституціями (участь у з'їздах і конференціях, читання спецкурсів, спільні наукові проекти тощо). Ці взаємини мали б розвиватися,

зважаючи на геополітичний вектор України, згорання ж у нашій країні цієї галузі науки свідчатиме про послаблення міжнародних зв'язків.

Леся Мушкетик,
доктор філологічних наук, провідний
науковий співробітник відділу
зарубіжної фольклористики
ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України,
голова Національної асоціації українців

Українська етнологічна наука, що вивчає народну культуру (етнографію і фольклористику), нараховує понад півторасотрічну історію свого розвитку. Вона дала світові багато видатних учених, які підготували чимало ґрунтовних синтетичних та інших праць, що дозволили зберегти цінності культурної спадщини українського народу — як матеріальні, так і духовні. Нині в Україні діє ціла мережа етнологічних осередків, починаючи від академічних інститутів та університетів і закінчуючи регіональними та локальними скансенами тощо, публікується великий масив збірок, монографій, альбомів та інших досліджень з народознавства.

Народна культура є основою національної культури; свого часу вона ввібрала символіку та поняття народної культури. У наш час, надто на теренах України як постколоніальної держави, у сучасних складних політичних, економічних та військових умовах українська етнологічна наука відстоює принципи гуртування, єднання народу України, доформування українців як нації, виховання толерантності до інших народів.

Етнологічна наука загалом у час світової глобалізації допомагає збереженню власної ідентичності, розвою культури місцевих спільнот, на яких і тримається ідентитет, самоусвідомлення себе носієм певної культури. Українська наука, що вивчає феномени подвійної, потрійної ідентифікації, географічних, мовних, ментальних кордонів і меж, питань міграції та асиміляції, сприяє вирішенню багатьох національних проблем, які виникають у сучасному суспільстві, зокрема, на Півдні та Сході України, на Закарпатті.

Неабияким є значення етнології в збереженні традиційної української культури. Нагальною є справа збирання, систематизації й опису предметної етнографії та фольклору, явищ, які сьогодні швидко зникають, тощо.

Водночас в Україні стрімко розвивається етнологія сучасності, яка займається вивченням проблем трансформацій, що відбуваються в різних прошарках населення, зокрема селянства, вікових та інших категоріях, особливо молоді; питаннями сучасної екології, релігії, що також гостро постали в нинішній Україні. Етнологія широко застосовує сучасні наукові методи — накопичення матеріалів на електронних носіях, метод глибоких інтерв'ю, усної історії, у якій значною мірою задіяний фольклор як духовна спадщина народу, вияв його культурної пам'яті, культурного коду нації.

В інших країнах етнологічна спеціальність поглиблюється і шириться, адаптує кращі досягнення соціальної та культурної антропології. Зокрема, в Угорщині за останнє десятиліття розширилася мережа університетської освіти. У багатьох вищих навчальних закладах існують Інститути етнографії / етнології, куди входять відповідні кафедри. Наприклад, крім кафедр етнографії та фольклору, є кафедри етнографії та культурної антропології в містах Печ та Сегед. В угорських вишах читають відповідні курси, існують спеціальності «Етнологія» та «Антропологія», також створено програму з підготовки спеціалістів (малий докторат), PhD та ін. Нині на своєму сайті Печська кафедра ставить перед собою

завдання «підготувати спеціалістів, які володіють теоретичними і практичними знаннями в царинах культури та суспільства, уміють з методологічних поглядів потрактувати явища повсякденного життя, минулого і нинішнього стану угорської та європейської культури, а також культуру позаєвропейських спільнот. Відповідно на кафедрі заакцентовано такі три основні напрями: етнографія / європейська етнологія, фольклористика — релігія / менталітет, культурна антропологія. Під час навчання основна увага поступово спрямовується на теоретичні, методологічні та етнографічні знання, які уможливають аналіз культури і суспільства. Нашою метою є таким чином зробити відкритішою етнографічну науку, тобто збільшити шанси наших випускників на ринку праці. Згідно з нашим попереднім досвідом значна частина випускників кафедри етнографії та культурної антропології Печського університету змогла влаштуватися в дослідницьких інститутах, музеях, закладах культури та освіти (загальних та середніх школах, художніх школах викладачами, що ведуть різноманітні дисципліни і курси). Водночас з боку офіційних і громадських установ, організацій та туристичних закладів також спостерігається потреба в спеціалістах, які б знали на механізмах функціонування культури, проблемах сучасного угорського суспільства і культури, а також на суспільних проблемах і глобальних суспільних процесах» (див.: <http://neprajz.btk.pte.hu/menu/25>).

У системі Угорської академії наук у межах Центру гуманітарних наук діє Інститут етнографічних досліджень, Інститут музикознавства та ін., де вивчаються народознавчі та краєзнавчі проблеми. Славну традицію має Угорське етнографічне товариство, Етнографічний музей у Будапешті, широко субсидійований державою Дім традицій у Будапешті, що виконує посередницьку роль між наукою та громадськістю, широкими аматорськими колами.

В Угорщині підготовлено фундаментальне синтетичне видання (найбільше за всю іс-

торію) з етнології — «Угорська етнографія у восьми [фактично — дев'яти. — Л. М.] томах» (1988—2011), деякі розділи книг якого є, по суті, окремими монографіями. Крім того, тут укладено десятитомний Каталог угорських казок, Угорський етнографічний атлас та ін., готується Енциклопедія угорського фольклору та англomовна енциклопедія Угорської народної культури. Видання — збірки, монографії, серії, часописи — перевершили за кількістю всі публікації минулих років.

Георгій Кожолянко,
доктор історичних наук,
професор кафедри етнології,
античної та середньовічної історії
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Ситуація в Україні, у її вищій школі й загалом у гуманітарній сфері надзвичайно складна та небезпечна.

Більшість керівництва у вишах нашої держави та й у Міністерстві освіти і науки «дуже задоволена» новим Законом України «Про вищу освіту», який Верховна Рада прийняла 2014 року в редакції регіонала Балогі. Проте очевидна недосконалість цього закону. Можна багато говорити про його недоліки, однак сьогодні йдеться не про це (хоча закон треба терміново обговорювати і змінювати), а про ситуацію, що склалася з викладанням етнології і з гуманітарною справою в країні.

Слід зауважити, що наш північний сусід (керівництво Росії) неспокійно спостерігає за тими революційними процесами, які відбуваються в Україні впродовж останніх двох років.

Для пропаганди російської національної ідеї у світі спільно з Російською православною церквою розроблено спеціальні програми, на що витрачається щорічно понад 2 млрд доларів.

Зупинимось на подіях, що відбуваються в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, вчена рада якого долучена до формування гуманітарного простору. Наслідком тенденційності в керівництві факультетом історії, політології та міжнародних відносин за останні два роки є те, що мені довелося звернутися з листами до різних інстанцій і вказати на кричущі факти зміни навчальних курсів навантаження і проросійського впливу на університет загалом та на окремі факультети.

В Університеті було ліквідовано спеціальність «Українознавство» (педагогічний факультет), яку отримували студенти цього факультету паралельно з іншими професіями. Вони могли працювати в школах і викладати українознавство. Це щодо практичного значення, а щодо світоглядного, то годі й говорити.

На факультетах Університету і кафедрі етнології, античної та середньовічної історії, де я працюю понад сорок років, серед керівництва домінують проросійські настрої і відбуваються, починаючи з вересня 2013 року, негативні (щодо україністики) зміни. На факультеті ліквідовано спеціальність «Етнологія», хоча студенти охоче здобували її від 2002 року. Чотири випускники із цієї спеціальності захистили кандидатські дисертації, а один — докторську.

За ініціативою в. о. завідувача кафедри М. Чучка почалася деукраїнізація навчальних курсів. Під приводом ліквідації спеціальності «Етнологія» було припинено читання всіх спецкурсів і курсів самостійного вибору студентів. Це, зокрема, курси: «Матеріальна культура українців» (читався ще до введення спеціальності «Етнологія» з 1983 р.), «Культура та побут населення Карпат», «Громадський та сімейний побут українців», «Календарна обрядовість українців», «Етнографія Буковини» та ін.

Про регацію етнологічної тематики при затвердженні магістерських робіт свідчить заява в. о. завідувача кафедри М. Чучка: «Відтепер етнологічна тематика на кафедрі не буде існувати і потрібно обирати тему із середньовічної історії». І це, зважаючи на те, що етнологічна тематика є однією з основних на нашій кафедрі, а етнологія за робочим планом належить до основних соціально-гуманітарних (перший блок дисциплін) предметів. Доречно нагадати, що останні п'ятдесят років не поставало питання про недоцільність розробки студентами етнологічних тем.

Я звернувся з листом до Міністра освіти і науки України п. С. Квіта. Прийшла відповідь з департаменту Міносвіти, підписана директором Ю. Коровайченком (лист 4/4-21-1156-14 від 30 травня 2014 р.), у якому нічого не згадувалося про мої думки і пропозиції щодо повернення спеціальності «Українознавство» та щодо небезпеки посилення проросійського впливу на навчальний процес в українських університетах.

У листі зазначалося, що спеціальність «Етнологія» відсутня в «Класифікаторі професій ДК 003:2010» і що введення нових (чому спеціальність «Етнологія» нова, якщо вона раніше існувала?) спеціальностей «можливе лише за наявності відповідної професійної назви роботи в Національному класифікаторі України, за якою визначається професійна кваліфікація випускника вищого навчального закладу».

Процеси «витискання» етнології з нашого Університету і закриття кафедри тривали. Було ліквідовано викладання етнології України на філософсько-теологічному факультеті, а також при підготовці політологів і країнознавців. Зрозуміло, чому проросійськи налаштовані керівники факультетів і кафедр нашого Університету зі схваленням зустріли новий Закон України «Про вищу освіту», який надає незалежність вишам у формуванні навчального плану, а отже, етнологію та українознавство можна буде «викинути».

В. о. завідувача кафедри М. Чучко ініціював також розгляд на кафедрі питання про доцільність існування курсу «Народознавство», який читався від 1993 року. Слід нагадати, що в Україні для цього курсу було підготовлено (чотири видання за два останні десятиріччя) підручники (у Києві та Львові). За рішенням вченої ради Чернівецького національного університету вийшов друком мій підручник «Народознавство. Українознавство» (Чернівці, 2011 р.)

Курс «Народознавство» було введено в навчальні плани (їх щорічно затверджувала методична рада факультету) факультету історії, політології та міжнародних відносин з 1992/1993 навчального року. Через двадцять два роки після введення цього українознавчого етнологічного курсу з'ясувалося, що його потрібно вилучити.

З наступного року керівництво факультету та кафедри зобов'язало мене змінити зміст курсу і підготувати програму нового курсу «Народознавство», який би висвітлював усі народи Європи (без українців), хоча навіть підручник з такого курсу відсутній. Доречно буде сказати, що читання курсів «Антропологія» (неісторичний курс), «Історія Росії» на кафедрі етнології, античної і середньовічної історії чомусь не викликало питань про доцільність їх вивчення студентами.

Зазначу, що кафедри з назвою «Етнологія» є в національних університетах України (Київському, Львівському, Івано-Франківському, Вінницькому, Одеському та ін.).

В Україні (за переписом 2001 р.) українці становлять майже 80 %, отже, вона є однонаціональною, або українською, державою всупереч офіційній пропаганді останніх двох десятиріч, яка нам твердила, що ми є поліетнічною державою.

Сьогодні в нашій державі для національних меншин відкриваються школи, кафедри в університетах, де вивчаються національні мови за бюджетні кошти. Так само повинні не скорочуватися кафедри етнології та українознавчі курси в університетах і школах, а навпаки, —

відкриватися, бо згармонізувати українське суспільство без україноцентричної освітньої політики не вдасться.

Валерій Капелюшний,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри етнології
та краєзнавства Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Етнологія ще з ХІХ ст. є класичною науковою дисципліною. У Польщі, Фінляндії, усіх франко-, іспано- та німецькомовних країнах світу її назва звучить саме як «Етнологія», а в англomовних країнах світу — як «Соціальна або культурна антропологія». В університетах України, у тому числі й в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, функціонують кафедри етнології, ведеться підготовка магістрів за спеціальністю «Етнологія», у спеціалізованих радах по всій території України відбуваються захисти кандидатських та докторських дисертацій за спеціальністю 07.00.05 — «Етнологія». У системі НАН України десятки років функціонує в Києві Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, який очолює академік Ганна Скрипник, а також у Львові Інститут народознавства НАН України, який очолює академік Степан Павлюк.

Вишівські та академічні науковці-етнологи успішно досліджують проблеми історичної етнології, етнології сучасності, етнографії, народного мистецтва, мистецтвознавства, фольклористики. Слід наголосити, що ці дослідження стосуються проблем як української, так і зарубіжної етнології.

В останні роки українські етологи приступили до розробки теоретичної етнології, зокрема, української націології, мовленнєвої ситуації в містах України, урбаністики тощо.

Вилучення етнології з переліку наукових спеціальностей та спеціальностей вищої освіти повністю знищить етнологічну науку, що матиме негативні наслідки не лише для освітніх та наукових процесів в Україні, а й для всього українського державотворення, а також вплине на інтеграцію України до світового співтовариства.

Юрій Русанов,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри етнології
та краєзнавчо-туристичної роботи
Чернігівського національного
педагогічного університету
імені Т. Г. Шевченка

Щоб не повторюватися, не буду говорити про згубність політики на закриття етнологічних структур вишів. Висловлю лише пропозиції.

У Чернігівській області в більшості шкіл відсутні уроки з українознавства, у тому числі і в самому Чернігові. Неодноразові звернення до керівництва області протягом останніх років не привели до позитивного вирішення порушеної проблеми. Така сама проблема і в Чернівецькій області.

Діти в школах хочуть займатися різними напрямками українознавства, зокрема й написанням робіт з етнографії. Випускаючі кафедри за спеціалізацією «Українознавство» повинні затверджувати випускні магістерські

роботи на своїх кафедрах, а не передавати на історичні кафедри, як це існує у вищих навчальних закладах. Необхідно збільшити години на педагогічну практику з українознавства. Можна перейняти позитивний досвід нашої кафедри з проведення етнографічної практики на Буковині (протягом десяти років) і практикувати в інших навчальних закладах обмін студентами з вишів віддалених регіонів. Етнографічні практики слід запровадити на всіх гуманітарних факультетах, адже студенти влітку хочуть подорожувати, вивчати побут, звичаї та культуру України. Доцільно проводити конкурс студентських робіт з українознавства. У 2015 році в перелік дисциплін Міносвіти і науки України, на жаль, знову не включили українознавчі дисципліни, у тому числі й етнографію, на конкурс студентських робіт. На наш погляд, в основу навчального процесу потрібно поставити національно-патріотичне виховання молоді, як це було на початку 1990-х! Необхідно залучити до національно-патріотичного виховання молоді ветеранів, які мають досвід участі в бойових діях, наприклад, ветеранів афганської війни. Бійців, які повертаються із зони проведення АТО, також слід якнайшвидше залучити до роботи з молоддю, що дасть позитивні результати в подальшому національно-патріотичному вихованні підростаючого покоління. Чернігівщина є територією з великими демографічними проблемами. Ми вже не говоримо про велику смертність серед людей літнього віку, мова йде про зникнення населених пунктів, а з ними й наших вікових традицій, тому треба повернутися до проведення комплексного їх вивчення, зокрема, й етнографічного. Школи в невеликих селах треба не закривати, а навпаки, — відкривати, бо зникнення шкіл веде до автоматичного зникнення села разом з усією культурною спадщиною. Прикладом є територія Чорнобильської зони, де з виселенням людей зникли давні традиції української людності.

Оксана Шевчук,
кандидат мистецтвознавства,
заступник директора з наукової роботи
ІМФЕ ім. М. Т. Рильського
НАН України

Відсутність у Переліку галузей знань та спеціальностей вищої освіти етнології з-поміж історичних спеціальностей важко назвати чийсь недоглядом чи прикритим непорозумінням. На жаль, у сучасній амальгамі квазіреформ, різноманітних перебудовчих стратегій сподіватися на принципові послідовно продумані, суспільно-корисні та ще й патріотичні кроки і рішення не доводиться. Якби ж тільки це. Річ у тім, що запропонований Перелік вступає в протиріччя з певними міжнародними документами, що їх Україна зобов'язалася виконувати в рамках діяльності Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Зокрема, 2008 року Україна приєдналася до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини. Метою цієї Конвенції є: 1) охорона культурної спадщини; 2) забезпечення поваг до нематеріальної культурної спадщини; 3) підвищення рівня знань на місцевому національному та міжнародному рівнях. У цьому документі принципово важливим є пункт 3, у якому під терміном «охорона» виписано перелік заходів, спрямованих на ідентифікацію культурної спадщини, її документування, дослідження, збереження та популяризацію.

Певну стурбованість культурною проблематикою, пов'язаною з нематеріальною культурною спадщиною, демонструють останні урядові документи, зокрема Проект розпо-

рядження «Про затвердження плану заходів з виконання Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини на 2015–2016 роки», підписаний Прем'єр-міністром України А. Яценюком. Проект передбачає створення Міжвідомчої експертної ради та розроблення галузевих і регіональних програм з виконання цієї Конвенції.

Конкретний план заходів, запропонований зазначеним документом, містить положення, реалізація яких вимагає зусиль працівників саме **народознавчого профілю, що є нерéalним з урахуванням так званих останніх новацій** з Переліку галузей знань та спеціальностей. Так, пункт 1 передбачає підвищення кваліфікації працівників культури, освіти, науки (і навіть державних службовців!) з питань охорони культурної спадщини; пункт 3 передбачає включення до навчальних програм загальноосвітніх установ і вишів тем з вивчення фольклору та етнографії; пункт 4 стосується глобального питання — інвентаризації нематеріальної культурної спадщини України;

пункт 5 покликаний забезпечити створення універсального обліку нематеріальної культурної спадщини, а також реєстру носіїв та інституцій; пункт 9 націлений на поширення серед населення знань про нематеріальну культурну спадщину на радіо і ТБ, у ЗМІ; пункт 13 вказує на необхідність залучення фахівців-експертів до консультативно-дорадчих органів (відомо, що нині зросла вага думки експертів).

Реалізація на державному рівні цих заходів вимагає наявності відповідного фахового ресурсу, виконавців — освітніх і наукових працівників народознавчого вишколу, і зрозуміло, що йдеться про фольклористів і етнологів. Ця категорія фахівців спроможна виробити, здійснювати й утверджувати відповідну до вимог Конвенції «спільну політику», спрямовану на підвищення ролі в суспільстві нематеріальної культурної спадщини і сприяти, таким чином, її збереженню, дослідженню та популяризації, а також зміцненню міжнародного авторитету України.

Учасники семінару:

1. Виступ П. Чернеги,
В. Борисенко, М. Глушко,
М. Сополіги, І. Павленко.

2. Виступ М. Сополіги.

3. Перший ряд: В. Кушнір,
Л. Мушкетик, О. Курочкін.
Другий ряд: О. Шевчук, Т. Руда,
М. Бех, Н. Стішова.

Київ. 04.03.2015 р.